

**V-XV. YÜZYILLARDA BAKÜ PETROLLERİ VE BÖLGENİN
SOSYO-EKONOMİK HAYATINA ETKİLERİ**

Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU*

ÖZET

İnsanlık tarihinin keşfedilmiş ilk petrol yatağı Hazar Denizi'nin batısında yer alan Abşeron yarımadası ve Bakü şehridir. Bakü etrafında sönmeyen yanar gazın ve petrolün olduğu hakkında bilgi veren ilk kaynaklar Bizans, Ermeni ve Arap kaynaklarıdır. Ortaçağ'ın en uzun gezisini gerçekleştiren Marco Polo da eserinde Bakü ve Hazar kıyılarındaki petrolen bahsetmektedir. Azerbaycan ve Rus coğrafyacıları da XW. Yüzyılda Bakü petrollerine eserlerinde yer vermişlerdir. Petrol icat edildiği andan günümüze kadar, milletlerin sosyo-iktisadi gelişmelerinde en büyük vazgeçilmez güç olmuştur. XX.yüzyılın tarihinin oluşmasında önemli bir rol oynayan petrol, önümüzdeki bir yılın başlangıcı olan 2000'li yıllar boyunca da yeni stratejilerin, siyasetlerin bütünü oluşturacaktır.

ABSTRACT

The first oil field in history was found in Bakü and the Abşeron peninsula, located in the West of the Caspian Sea. The first works to tell about oil and gas around Bakü were Byzantine, Armenian and Arabic. Even Marco Polo who made the longest journey in the Middle Ages mentions the oil Caspian coasts. Azerbaijani and Russian geographers in the fifteenth century also tell about the Bakü oil in their works. Oil became a source of indispensable power for the socio – economic development of nations since its invention. Oil had an important role in the shaping twentieth century history and while being the kernel for all strategies and politics of the twenty first century it will continue its important role also in this century.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü Öğrt. Üyesi.

Çok eski çağlardan beri bilinmekte olan ve günümüzde de birinci derecede enerji kaynağı olma özelliğini koruyan petrol, birçok nitelikleri dolayısıyla hayati bir öneme sahiptir. Petrolün sıvı halinde olan ve ham petrol olarak bilinen türünün asırlar öncesi bilindiğini dini kitaplardan öğrenmekteyiz. Eskiden insanlar, petrolün, aydınlatma ve ısıtmada kullanıldığını bilmiyorlardı. Bazı ülkelerde kendi kendine toprak üzerine çıkararak seller teşkil eder, bazen ihtiva ettiği gazın tazyiki ile fışkırarak çıkar ve bazen de fevkalâde tazyik neticesinde oluşan ısıdan dolayı tutuşur ve yanardı. O tarihlerde insanoğlu yanmakta olan petrol kaynaklarını söndürmesini bilmediklerinden petrol aylarca, yıllarca yanmaya devam ederdi. Petrolün çıktığı bölgelerdeki ahali, bu yanma hadisesini, kutsal bir olay olarak gördüklerinden “**ebedi ateş**”, “**cehennem ateşi**” gibi isimler vermişlerdir. Daha sonra ilkel şekilde aydınlatma aracı olarak kullanılan petrol, Çinliler tarafından bambu ağacının dalları uc uca eklenerek çıktığı yerden kullanıldığı yere kadar taşınmıştır.¹ Petrol özel hazırlanmış dolçalar (kaplar) ile çıkarılıyordu. Çeşitli hayvan derilerinden yapılmış tuluğlara (tulum) doldurularak İran’a, Türkistan’a ve Hindistan’a gönderiliyordu. Petrol enerji kaynağı olmaktan başka, plastikten ilâca kadar çeşitli maddelerin yapımında ve Zerdüştlere mabetlerinde ayin mezheplerinin icrası için kullanılıyordu.²

Antik çağ yazarları, Yunanlıların, Arapların, Perslerin ve diğer milletlerin savaş şartlarında yanıcı kömür ve petrol bulunan düşman binalarına kızgın petrolü akıtmak suretiyle, petrolü kullandıklarından bahsetmektedirler. Arap kaynakları, Arap ve Pers ordularının içinde, bu görevle yükümlü özel birliklerin varlığından bahsetmektedirler.³

Masalskiy, “**Türkistanskiy Kray**” adlı eserinde “Türkistan Bölgesi”nin petrolün doğduğu yer olarak geçmekte ve ham petrolün çıkarılması, uyuz ve romatizmaya karşı ilâç olarak kullanılmasıyla sınırlı olduğunu belirtmektedir. Bartold, Soçineniya adlı eserinde bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: Petrolün Masalskiy’in açıkladığı gibi sınırlı kullanılmasıyla, o kadar büyük bir gelir elde edilemezdi. Ancak doğulu yazarların göstermiş olduğu bu gelir bana öyle geliyor ki, o vakitler petrolün askeri teknolojide de geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu açıklamaktadır. “**Rum ateşi**” (**Greçeskiy Ozon**) ile ilgili rivayette

1 Mehmet Kocaoğlu, Petro-strateji, Ankara, 1997, s.3; A.Suat Bilge, Milletlerarası Politika, Ankara, 1966, s.92; Kemal Lokman “Petrol Sanayi ve Türkiye Petrol Madenleri”, Türk Yurdu, sayı : 19 (213), Ankara, Temmuz 1929, s.46

2 Abdürreşid el-Bakûvi, Kitab Telhis el-Asar ve Ecaib el-Melik el-Gehhar, çev; Ziya Bünyadov, Bakü, 1992, s.117; Reşid Bey İsmayılov, Azerbaycan Tarihi, Bakü, 1993, s.36; Mehmed Hasan Veliyev / BAHARLI, Azerbaycan, Bakü, 1993, s.131

3 Sara Aşurbeyli, İstoriya Goroda Baku, Bakü, 1992, s.66

görüldüğü üzere petrolün önceleri, Bizans Devletinde askeri amaçlarla kullanılmış olması mümkündür. Bizans'a karşı duran Müslüman ordularıyla ilgili hadiselerde sürekli petrolden bahsedilir: Petrol kullanan birlikler bir bakıma topçu birlikleriydi. Askeri alanda petrolün yaygın kullanımı petrolden sağlanan kazancı bütünüyle açıklamaktadır.⁴

İnsanlık tarihinin ilk petrol yatağı, Hazar Denizinin batısında yer alan **Abşeron Yarımadası**'dır. Burada petrol adeta fışkırmak suretiyle yeryüzüne çıkmakta idi. Böylece Abşeron Yarımadası, yüzyıllar boyunca, bilhassa geceleri yüzlerce büyük meşalenin yandığı geniş bir panayı, ya da bayram yerine benzemiştir. Bu ateş ve duman yarımadasının etkisinde kalan Zerdüşt, ondan ilham alarak iyiliğin temeli saydığı, Ateş Dini'ni kurmuştu. Bu dinin temsilcileri ve inananları iki bin yıllık süre boyunca her yıl Abşeron yarımadasını ziyaret ederlerdi. Azerbaycan coğrafyasında Zerdüştlüğün ve Ateşperestliğin yaygınlaşmasında söz konusu doğal gaz kaynaklarının kendiliğinden yanmasının etkili olduğu bir gerçektir.⁵

Bakü ve çevresi, onun bulunduğu Abşeron Yarımadası'nda vaktiyle çok az derinlikte bir çukur açılrsa, orası siyah-koyu bir sıvı ile dolardı. Bir çok yerlerde ise, çukur kazmadan da bu siyah sıvı yer yüzüne çıkar ve göller oluşurdu. Çevrede yaşayan halk bu sıvıyı ısınmada, aydınlatmada ve arabaların tekerleklerini yağlamada kullanırdı. Petrol ve doğal gazın bu derece bolluğu ve hatta yeryüzüne çıkarak kendi kendine yanması, bu topraklarda ona karşı saygı ve güven duyulmasını, onun hatırına mabetler yapılmasına sebep olmuştur. Bu "**Ateşgede**"nin⁶ kalıntısı günümüze kadar yaşamıştır.

Bakü, öz ateşi, öz alevi ile ateşperestlerin en mukaddes ziyaretgâhlarından biridir. Dünyanın her yerinden gelen insanlar, kendi kendine tutuşan ve yanan ocağı ziyaret ederlerdi. Bütün bunlar, Bakü'nün o devirde medeniyet ocağı olduğunu doğrulamaktadır. Bakü'de üç ateşgâhın olması rastlantı

4 V.V. Bartold, Soçineniya, II.Moskova 1963, s.683-684

5 Daniel Durand, Milletlerarası Petrol Politikası, çev: Ahmet Aygın, İstanbul, 1966, s.10; Selçuk Alkın, "Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası", Azerbaycan, sayı:312, Ankara, 1996, s.37

6 Ateşgede, Bakü'ye 15 kilometre uzaklıkta Suraham'da 18.yüzyıldan kalma Zerdüşt dinine ait bir mabeddır. Buranın tarihi çok eskilere, yüzyıllar öncesine uzanmaktadır. Burası Zerdüştlüğün çıkış yeri olarak önemli bir dini konuma sahiptir. Bu bölgenin önemi kendiliğinden yanan gazdan ileri gelmektedir. (Bak: Ateşgah, Feurtempel, Vneştorğızât İzd. No: 934 P/3 Published in the USSR Nemetskiy, 1989)

değildir. Ateşgâhlardan biri Surahani'da, diğeri Pirallahı'da (şimdiki Artyom Adası) üçüncüsü de Şubani Dağında idi.⁷

Hacı Zeynelabidin Şirvani, **Bustanus Seyahe** adlı eserinde, Bakü ve çevresini gezerken Surahani'daki Ateşgede'den⁸ bahsetmektedir. Şirvani diyor ki; şehirde en ilginç eserlerden biri o yerin Ateşgedesi'dir. Ateşgede Bakü Limanı'nın doğusunda yer almaktadır. Hindistan'ın uzak bölgelerinden buraya dini adetler üzere, ibadet etmek için kalabalık Hintliler gelmekte idi. Bakü'ye gelmiş meşhur seyyahlar, alimler ve ressamların hepsi Surahani'daki Ateşgede mabedi ile ilgilenmişlerdir.

Bakü, V-VI. asır kaynaklarında **Bağavan ve Ateş-i Baguan** adları ile anılmıştır. Eski Arap kaynaklarında Bakü'ye "**Erzulnefate**", Azerbaycan ve Abşeron Yarımadasına da "**Bilad en-neft**" denilmekte idi.⁹

Bakü etrafında sönmeyen yanar gazın ve petrolün olduğu hakkında V. Asırda yaşamış Bizans Diplomatı Prisk Paniyski eserinde bahsetmektedir.¹⁰ Ermeni tarihçisi Moisey Kalankati, VII.asırda Albaniya hakkındaki eserinde, Kür nehri çevresinde petrolün çıktığını yazmaktadır.¹¹

Bakü petrolleri görülen o ki, Sasaniler döneminde çok zengin kaynaklara sahip olduğu, Bakü sınırları ötesinde dahi bilinmekteydi. Şirvan'ın ve Azerbaycan'ın Araplar tarafından işgali sırasında Apşeron'daki petrol kuyuları önemli ölçüde gelir getirmiştir.

Bakü'nün petrollerinden ilk defa Şark coğrafyacıları bahsetmişlerdir. Arap tarihçisi Belâzuri'nin (892'de ölmüştür) yazdığına göre, Halife Mansur döneminde, Aran ve Şirvan Valisi Yezid İbn Usayd, vergi memurlarını Şirvan'ın petrol işletmecilerine göndermiş ve bunlardan zorla vergi almıştır. Burada Bakü petrolü için çıkarılan bir tür vergi kanununu da görebilmek mümkündür. Yezid bu önlemi Derbend Garnizonunun masraflarını karşılamak için almıştır. Halifelüğün kuzey sınırını, göçebe kabilelerin saldırılarından koruyan Derbend Geçidi için,

7 Manaf Süleymanov, İşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim, Bakü, 1989, s.4; Zeynel A.Saray, "Azerbaycan Güzel Sanatları Hakkında"; Azerbaycan Yurt Bilgisi, sayı: 35-36, İstanbul, 1934, s.388-390

8 Nurettin Keremov, Kırk Yıl Seyyahatte, Bakü, 1977, s.56-57

9 Mehmed Emin Resulzade, "Kafkasya Türkleri", Azerbaycan, No: 1, Bakü 1991, s.157; C.B. Guliyev, "Abşeron Yarımadası", Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, I, Bakü. 1976, s.30

10 Keremov, Kırk Yıl Seyyahatte, s.56-57

11 Aşurbeyli, İstoriya Goroda Bakü, s.37-38; S.S. Eliyarv -F.R. Mahmudov -F.M. Eliyeva -L.L. Hasanova, Azerbaycan Tarihi Üzere Kaynaklar, Bakü, 1989, s.41; S.B. Aşurbeyli, "Remesla İ Torgovlaya Rennesrednevekoviñ Gorodov Azerbaydjana" Materialı Po İstorii Azerbaydjana, Bakı, 1957, s.158-159

Halife Derbend'deki Arap askeri birliklerine büyük miktarda para harcamıştır. Yaptığı masrafı, Abşeron'daki petrol kuyularının gelirinden karşılıyordu. Şirvanşah'ın sarayında Bakü'deki eski kalede yürütülen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan malzemeler, Bakü'de şehir ekonomisinde petrol kullanıldığına dair bir takım verilerin elde edilmesini sağlamıştır.

Petrol bir çok alanda kullanılıyordu. Ekonomik amaçlarla, binaların kaplanması, aydınlatmada kullanılan petrol, Araplar döneminde sınır ötesine de gönderiliyordu. Kabala'da yapılan arkeolojik kazı sonuçları, VIII.yy.da bazı evlerin çatılarının kalın bir petrol (zift) tabakasıyla kaplandığını ortaya koymuştur. Şüphesiz Kabala bölgesinde petrol bulunmamıştı. Petrolün getirildiği yer Bakü şehriydi ve Abşeron kasabasıydı. Bu dönemde petrol Derbend'e çok miktarda askeri alanda kullanılmak üzere gönderiliyordu. Arap komutanlar, Derbend'in işgali sırasında petrol geliri ile binalar dahi inşa etmişlerdi.

“Derbend-name” de “Ermeniye ve Azerbaycan” Hükümdarı Mesleme İbn Abdü'l-Melik'in 733 yılında 20 bin kişilik ordusu ile Derbend'i ve Narikale'yi aldığından ve kendileri tarafından tahrip edilen eski bir binanın yerine, cephane, erzak ve petrol için yeni bina ve depolar yaptırdığından bahsetmektedir. Derbend-name'de 883/884 yılında Halife'nin petrol kaynaklarının gelirinin yarısını Şirvanlılar'dan alıp Derbend halkına vakıf olarak bağışladığından bahsetmektedir. Halife, Bakü'de deniz kıyısında bir ambar yapılmasını emretmiştir. Bu bölgede yapılan kazıda bir taş bulunmuştur. Taş üzerinde petrol geliri Derbend vakfına aittir ifadesine rastlanmıştır. Halife 885 yılında petrol kaynaklarının gelirinin tamamının Şirvanlılardan alınarak Derbendlilere verilmesini emretmiştir. Bunun ardından ise, bu üretim merkezlerini yöneten Muhammed İbn Ammar'ı gelirin tamamını geçitleri koruyan ordu mensuplarının giderlerinin karşılanması amacıyla Derbend'e verilmesi için görevlendirmiştir.¹²

A. Bakıhanov yazdığı **Gülistani –İrem** adlı eserinde, 909 – 919 yılları arasında Azerbaycan Valiliği görevinde bulunan Ebu'l Kasım İbn Ebussaç hakimiyeti döneminde, petrol kaynağı sahiline yani Bakü'ye geldiğini ve Bakü'nün petrol kaynakları bakımından zengin bir ülke olduğunu kaydetmektedir.¹³

12 Bartold, Soçineniya, s.683; A.Bakıhanov, Gülistani-İrem, Bakü, 1951, s.62; V. Minorsky, A History of the Sharvan and Darband in the 10.th – 11 th Centuries, Cambridge, 1958, s.62, 75; Ziya Bünyadov, Azerbaycan VII – IX. Asırlarda, Bakü, 1989, s.133; Aşurbeyli, İstoriya Goroda Bakü, s.66-67; Zeyneloğlu Cihangir, Şirvanşahlar Yurdu, İstanbul, 1931, s.52; Ahmed – Zeki Validi, “Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası” II. Azerbaycan Yurt Bilgisi, I/2, İstanbul, 1932, s.70-72

13 A. Bakıhanov, Gülistani – İrem, Bakü, 1951, s.62

Ruslar 912 yılındaki Kafkasya ve Azerbaycan seferinde, Şirvanşahlığın Bakuh (Bakü) adı ile tanınmış petrol çıkan sahiline çıktılar. Orada çok büyük petrol kaynaklarının olduğunu gördüler.¹⁴

Bakü petrolü ülke sınırları ötesinde dahi biliniyordu. Arap kaynakları Bakü petrolü ve Bakü şehri hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedirler. 930 yılında yazdığı **Kitâb Mesalik el – Memalik** (Memleketlerin Yolları kitabı) adlı eserinde, Bakü’de beyaz ve koyu gri petrolün bulunduğundan bahsetmektedir.¹⁵

El – İstahri, Bakü notlarında 942 yılında Bakü’ye gelen Arap seyyahı Ebu Dulaf’ın hatıralarına da yer vermektedir. Ebu Dulaf diyor ki; **“Şirvan bölgesine ait Bakuya olarak adlandırılan şehre varır varmaz, büyük deniz Tabaristan kıyısında ağaçların altında 80 ferseh (bir ferseh 5-6 kilometre) yürüdüm. Burada günlük kirası 1000 dirheme (yaklaşık bir frank değerinde gümüş para birimi) varan petrol kuyusu gördüm. Bu kuyunun karşısında ise gece gündüz durmaksızın petrol akıtan, diğer bir kuyu gördüm.”** Ebu Dulaf’ın günlük kazançları 1000’er dirhem olan (yaklaşık günde 250 Ruble) yalnızca iki kuyunun gelirine ilişkin verdiği bilgiler son derece değerlidir. Bu gelir, o dönem için büyük çaptaki petrol miktarını ortaya koymakta ve Araplar döneminde petrol çıkarma ve kiralanması konusunda yapılan faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Devlet malı olan bu kuyuların her birinden özel şahıslardan alınan 1000’er dirhemlik bu kira bedeli, petrol çıkarma bedelidir.

Petrolün sınırlı kullanımı büyük gelir getirmesine engel olamamıştır. Ebu Dulaf tarafından verilen gelir rakamı o zamanlar petrolün askeri teknik alanında geniş çaplı kullanıma sahip olduğunun işaretidir. Hazar ve Bizans’a karşı mücadele eden Arap ordularına ilişkin hadiselerde de petrolden sürekli olarak bahsedilmektedir. Kızgın kükürt ve petrol kullanan müfrezeler, topçu birlikleri idi. Askeri teknik alanında böylesine geniş çaplı petrol kullanımı, ancak petrol üretiminden elde edilen büyük gelirle açıklanabilir.¹⁶ Ebu Dulaf eserinde, **“Eş-**

14 Naile Velihanlı, Arap Hilâfeti ve Azerbaycan, Bakü, 1993, s.136-137

15 N.M. Velihanlı IX – XII. Asır Arap Coğrafiyaşunas – Seyyahları Azerbaycan Hakkında, Bakü, 1974, s.90; Rauf Memmedov, Nahcivan Şehrinin Tarihi Oçerki, Bakü 1977, s. 46

16 V.Minorsky, A History of the Sharvan and Darband in the 10 th-11th. Centuries, s.116-122; Bünyadov, VII-IX. Asırlarda Bakü, s. 132-133; C.B.Guliyev, “Bakü Maddesi”, Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, I, Bakü, 1976, s

17 Aşurbeyli İstoriya Goroda Bakü, s.67-68; N.M.Velihanlı IX-XII. Asır Arap Coğrafiya-Şunas Seyyahları Azerbaycan Hakkında, s.388-390

18 Velihanlı, IX-XI. Asır Arap coğrafiya şunas Seyyahları Azerbaycan hakkında, s.74; Mirza Bala Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya, Ankara 1951, s.5

Siz”şehrinde çok muhteşem bir ateşgede (od evi)olduğundan bahsetmektedir. Doğuda ve batıda yaşayan ateşperestler burayı sık sık ziyaret ederlerdi. Bu mabedin mucizelerinden biri oradaki ocağın yedi yüzyıldan beri yanmasıdır.Hiçbir vakit sönmemesine rağmen bu ateşin külünün olmadığından da söz etmektedir.¹⁷

X. Asır Arap coğrafyacısı el-Mes’udi’nin “**Haberdarlık ve Yeniden Gözden Geçirme**” adlı eserinde, Hazar Denizi hakkında verdiği bilgide, bu denizin kıyısında Bakuh (Bakü) adı ile tanınmış bir şehir olduğunu ve bu şehrin özelliğinin Şirvan ülkesinin petrol veren toprağa sahip olduğunu anlatmaktadır. Bakü’den beyaz petrolün çıktığını ve diğer ülkelere gönderildiğini de işaret etmektedir.⁽¹⁸⁾ Mes’udi, “**Muruc ez-zehab ve Kitab al-Tanbih**” adlı eserlerinde, Bakü’nün petrolü gibi kaliteli beyaz petrol dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığını belirterek, yanan petrol kuyularının alevlerinin geceleri uzak mesafeden görüldüğünden ve Bakü’nün karşısında deniz içinde üç günlük yol uzaklığında bulunan bir adadaki volkandan bahsetmektedir. Bu adada yüksek dağlarla aynı boyda gökyüzüne alevler saçan (yılın belli dönemlerinde) büyük bir ateş kaynağı bulunmakta ve ateş kaynağı denizin önemli bir bölümünü aydınlatmakta ve karadan 100 fersah uzaklıktan dahi görülebildiğini anlatmaktadır.⁽¹⁹⁾

XI. Asrın Harezmlî alimlerinden biri olan Bîrûnî (ölümü 1051) **Mes’ud Cetveli** adlı eserinde, “**Bakü beyaz petrol madeni ocağıdır.**” diyerek şehrin dördüncü iklimde yer aldığını ve Bakü’nun uzunluğunu ve genişliğini eserinde göstermektedir.⁽²⁰⁾

XII.yüzyıl Arap Coğrafyacısı Ebu Hamid el –Endülüsî el-Gernatî’nin “**Tuhfet el –elbab ve nuhbatel- e’cab**”adlı eserinde, bu kara toprakta mazot (gir=zift), siyah ve beyaz petrolün çıktığını ve bu yerin Şirvan ülkesindeki Bakuh

-
- 19 Ahmet-Zeki Validi, “Azerbaycan’ın Tarihi Coğrafyası II,Azerbaycan Yurt Bilgisi,I, sayı :2,İstanbul, 1932, s.70-72; Yusuf Vezirov ,Coğrafi ve İktisadi Azerbaycan, İstanbul, 1337-1340, s.34; Mirza Bala,“Bakü Maddesi”, İ.A.II, İstanbul, 1986,s.259;S.B. Aşurbeyli, “Remeslai Torgovlaya Rannesrednevekoviñ Gorodov Azerbaydjana, Bakü, 1957,s.158-159
- 20 Ahmed-Zeki validi “Azerbaycan’ın Tarihi Coğrafyası II,s.70-72;Velinalı.IX-XI.Asır Arap Coğrafiya-Şunas Seyyahları Azerbaycan Hakkında,s.145-146
- 21 Velihanlı ,IX-XI.Asır Arap Coğrafiya-Şunas Seyyahları Azerbaycan Hakkında,s.162
- 22 Yakut- el Hamavi, Mucemul-Büldan,II,Beyrut,1979,s.45 (Bak)
- 23 Hamdullah Kazvini,„Nuzhat al-Kulub, Materiali po Azerbaydjana, Bakü,1983,s.58;Ahmed- Zeki Validi, “Azerbaycan’ın Tarihi Coğrafyası,II,s.70-72
- 24 S.S.Eliyarov-F.R.Mahmudov, F.M.Eliyeva,L.L.Hasanova Azerbaycan Tarihi üzerine kaynaklar s.175
- 25 Abdullah Battal, İbni- Mühennâ lügati, Ankara 1997,s.90; Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, İstanbul, 1984,s.149.

(Bakü) olduğunu yazmaktadır. Bu yer ve adadan geceleri kükürt alevine benzeyen ateşin yükseldiğini ve mavi ateşin sıcaklığının olmadığını, ateşin üstüne yağmur yağdığı anda alevlerin arttığını ve göğe ulaştığını yazmaktadır. Endülüsi, Bakü'deki petrol kaynaklarını dünyanın anlaşılmaz, şaşılacak hadisesi olarak nitelendirmektedir.⁽²¹⁾

Yakut el-Hamavi (1179-1229) “**Mucem al Bûldan**” adlı eserinde, bu şehirde bir petrol madeni olduğunu, buranın gelirinin bin dirheme (gümüş para) ulaştığını ve bu kaynağın, yanında gece gündüz aralıksız olarak civa yağı gibi gazyağı akan bir kaynağın olduğunu yazmaktadır. Hamavi, bu kuyudan da yine bin dirhem kira alındığını belirtmektedir.⁽²²⁾

Hamdullah Kazvini'nin (1280-1349)Fars dilinde yazdığı “**Nuzhat al-Kulub**” adlı coğrafya eserinin Şirvan maddesinde ve kitabın sonundaki “**Acayib-i Âlem**” kısmında belirtiyor ki, Bakü'de kuyular kazıldığı ve bu kuyulara su akıtılmak suretiyle petrol çıkarıldığını yazmaktadır.⁽²³⁾

Petrol kuyularına ve tabakalarına su vurmak usulünün tatbik edilmesi XIV. yüzyıl kaynaklarında mevcuttur. Azerbaycan'da eskiden petrol su vurmak yolu ile çıkarılıyordu. Kimyasal ağırlığı sıklığına göre su petrolden ağır olduğu için onu kendi ağırlığı ile basarak yukarı çıkarmakta, kendisi ise daha sonra petrolün yerini almaktadır. Yüzyılların denemesinden geçmiş bu metot, şimdi de Apşeron'da petrol kuyularındaki tazyiki yükseltmek ve petrol üretimini artırmak için kullanılmaktadır.⁽²⁴⁾

İlhanlılar döneminin (XII-XIII) eserlerinden biri olan İbni- Mühenna lügatinde, “**Yer Yağı**” adı altında petrol, petrol yağı maddesinin esere alınışı, daha bu devirde petrolün Azerbaycan için yabancı olmadığını göstermektedir.⁽²⁵⁾

Ortaçağın en uzun gezisini gerçekleştiren Marco Polo (1254-1324) “**Garibeler Ülkesi**” adlı eserinde Bakü ve Hazar kıyılarındaki petrolden bahsederek, bu maddenin ilaç ve aydınlanmada kullanıldığından söz etmektedir. Ayrıca Marco Polo, eski Yunanlıların ve Yahudilerin Bakü'deki petrol yataklarını bildiklerini kaydetmektedir⁽²⁶⁾

Azerbaycan'ın meşhur Coğrafyacısı Abdurreşid el Bakuvi (1404 yılında 77 yaşında vefat etmiştir) “**Kitab Telhis el- Asar ve Ecaib el- Melik el- Gehhar,**” adlı Arapça eserinde, Bakü'de katran (gir=zift)yatakları ve petrol kuyularının bulunduğunu ve iki yüz deve yükünden çok petrol üretildiğini, bu petrol kuyularının yakınlarında, arası kesilmeden gece-gündüz yasemin yağı gibi

⁽²⁶⁾Pierre Marc Stano Dusik, Olağanüstü Gezileriyle Marco Polo, İstanbul, 1997, s.133; Hayati doğanay, Enerji Kaynakları, Erzurum, 1991, s.67; Yergin, Petrol, s.52.

beyaz petrol (gazyağı) akıtan başka bir kuyusunun da bulunduğu ve bu kuyunun da kira gelirinin bin dirheme ulaştığını yazmaktadır.⁽²⁷⁾

XV. asırda ise Bakü'ye bir gezi düzenleyen Rus seyyahı Afanasi Nikitin'de, burada yerden çıkan yanar gazları görüp hayret etmiş ve eserinde Bakü'yü şu cümle ile tarif etmiştir: **"Ateş sönmeden yanmaktadır."**⁽²⁸⁾

Petrol , icat edildiği andan günümüze kadar milletlerin sosyo - iktisadi gelişmelerinde en büyük vazgeçilmez güç olmuştur. XX.Yüzyılın tarihinin oluşmasında önemli bir rol oynayan petrol, önümüzdeki bin yılın başlangıcı olan 2000'li yıllar boyunca da yeni stratejilerin, siyasetlerin bütününe oluşturacaktır.Petrol V.asırdan günümüze kadar çıkarılan hammaddelerin en başında yer almaktadır. Dünyanın kudretli ve rakipsiz hammaddesi haline getirilen petrol için endüstriyel çağın **"Güç aşısı"** denilebilir. Bu yüzden ona sahip olmak, güç sahibi olmak, olarak kabul edilebilir. Dünyanın petrol dolu bölgeleri, petrolün keşfi nedeniyle son derece çekici olmuştur ve olmaya devam etmektedir.Bakü'nün iktisadi gelişmesinde şüphesiz petrol önemli bir yer tutmaktadır. Petrol, feodal münasebetlerinin, ticaret ve sanatkârlığın gelişmesine ve Bakü'nün modern bir şehir olmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca, uluslararası ticaret yolları üzerinde yer olan Bakü, Doğu ve Batı ülkeleri arasındaki ticarete de önemli rol oynamakta idi. Ortaçağ boyunca petrol Azerbaycan'da **"Oil Economics - Petrol Ekonomisi"** ve **"Oil Politics- Petrol"** olarak adlandırılan siyasetin doğmasına ve gelişmesine etki etmiştir. Petrol birçok nitelikleri dolayısıyla hayati bir öneme sahiptir. Petrol, enerji kaynağı olmaktan başka kendisinden elde edilen alt maddeler yüzünden plastikten ilâca kadar çeşitli maddelerin yapımında kullanılmaktadır. Petrol bu çeşit kullanma alanlarından başka kolaylıkla taşınabilir bir maddedir. Petrol talebi motorlu ulaşımının ve özellikle uçakların gelişmesinden sonra artmıştır. Savaş gibi olağanüstü bir durumda ise, bu talep astronomik rakamlara yükselmektedir. Sonuçta petrol, sadece endüstrileşmiş toplumların değil, enerji ve askeri bakımından çok önemli olduğu için tüm ülkeler için kontrol altında tutulması gereken ve vazgeçilmeyen bir stratejik madde olmuştur.

Petrol insanlık için bazen bir nimet bazen de çekilmez bir yük olmuştur. Tüm enerji kaynakları içinde en büyük yankıyı uyandırmış kaynak petroldür. Bu petrolün merkezi rol içermesinden, stratejik karakterinden, coğrafi dağılımından ve sürekli olarak krizlerle karşılaşmasından ve en önemlisi insanın petrolün sunduğu ödülleri kapma duygusundan ileri gelmektedir. Petrolün tarihinde bir zafer panoraması, trajik ve bedeli pahalıya mal olan hatalar yatar. Petrol her zaman için

⁽²⁷⁾ Abdürreşid el Bakuvi, kitap Telhis El-Ashar ve Ecaib el-Melik el Gehhar, Arapça çev: Ziya Bünyadov, Bakü, 1992, s.116-117.

⁽²⁸⁾ Nurettin Kemerov, Kırk Yıl Seyahatte, Bakü, 1977, s.56-57.

soyu insan karakterinin temelinde bir tiyatro olmuştur. Bu tiyatrodaki yaratıcılık, kendini adama duygusu, işletmecilik, beceri ve teknik yeniliklerin rolü kadar tamahkârlığın, çözülmenin, kör politik hırsın ve acımasız gücünde rolü vardır. ⁽²⁹⁾

Makaleyi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurucusu ve Parlamento Başkanı Mehmet Emin Resulzade'nin petrol hakkındaki sözleri ile tamamlamak istiyorum.

Mehmet Emin Resulzade diyor ki; Petrol öyle bir kuvvettir ki bütün dünyayı kendine mahkum etmiştir. Rusya bütün azamet ve kudretini petrole bağlamıştır. Kafkasya, onunla canlı yaşamaktadır. Avrupa'nın yanacak hasretiyle yanan gönlü, petrol aşkıyla yanmaktadır. Azerbaycan'ın hayatı ise damarlarında cereyan eden bu siyah kanla ayakları üstüne durmaktadır. Petrolü ondan aldığınız gün, o bütün güzelliklerini kaybeder ve felç olmuş bir hale gelir.” ⁽³⁰⁾

(29) Yergin, Petrol, s.900

(30) Mehmet Emin Resulzade, Asrımızın Siyavuşu, Bakü,1992, s.39